

BÁRDOS KORNÉL:

SZÉKESFEHÉRVÁR ZENEI STRUKTÚRÁJA A 18–19. SZÁZADBAN

Az az egységes zenei struktúra, amely szabad királyi városainkat a 15. századtól jellemezte, a 18. században – elsősorban a töröktől felszabadult városokban – változatos formában alakult tovább. E régi zenei struktúra lényege: A zenélés középpontjában a szabad királyi város zenészei, a toronyzenészek állanak: 1. muzsikálnak a város hivatalos ünnepein, a hét több napján toronyzenét játszanak, esetleg öröködnék a város tornyában, zenélnek a polgárok családi ünnepein, később a színházi zenekarban is közreműködnek. 2. részt vesznek az evangélikus és katolikus templomok és iskolák együtteseiben. E rendszeres szolgálatukért szerződésük szerint meghatározott külön díjazásban részesülnek. 3. A szórakoztató zene területén egyeduralmat élveznek. A magánzenészek csak az ő engedélyükkel és bizonyos összeg fizetése ellenében játszhatnak. E jogukat a városi tanács megvédi.¹

Azok a városok, amelyekben a 17. században élt e struktúra, ezt a formát őrzik általában még a 19. század első felében is (Sopron, Pozsony, Modor, Nagyszombat, Selmecbánya, Kőrömbánya, Besztercebánya, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kassa, Kolozsvár, Nagyszeben, Beszterce, Brassó stb.). Pesten, Kőszegen a 18. század elején, Kismartonban a 18. század második felében szervezik meg a toronyzenészek intézményét. Debrecen a 17. század végén, Győr 1743-ban, Pécs 1780-ban nyeri el a szabad királyi városi rangot, amelynek értelmében mentesül a vármegye és a feudális főúr hatalmától s közvetlenül a királynak adózik. E három város már egyáltalán nem igényli a hagyományos zenei struktúrát. A városi tanács patronátusi kötelezettsége alapján csupán a városplébánia és iskola fenntartásához járul hozzá, így az ott működő zenészek eltartásához is, de nincsenek saját zenészei. Jó néhány város – mint Buda és Szeged – elnyervén e városi rangot a 18. században városi zenészeket (Musici Civitatis, Stadtmusici) tart el, akik a régi hagyomány szerint részt vesznek a templomok és iskolák együttesében és a szórakoztató zenében is uralkodnak, de már nem toronyzenészek, nem játszanak toronyzenét.

Ez utóbbi megoldásnak érdekes változatát tapasztaljuk Székesfehérvárott, amely – úgy látjuk – egyedülálló volt az országban! Sajátos ugyanis itt az, hogy a város zenészei, akik már nem toronyzenészek, nem csupán részt vállalnak a plébánia és a jezsuiták, majd a káptalan együttesében, hanem ők alkotják ezen intézmények együttesét.

A város a 150 éves török uralom után azonnal 1688-ban nyeri el a szabad királyi városi kiváltságot. A középkori Szent Péter és Pál plébániatemplomot, amelyet hamarosan Szent István királyról neveznek el, a jezsuiták vezetik. Itt a magyarokat, a dzsámiból alakított saját templomukban viszont a németeket és az iskolájuk tanulóit pasztorálják. Az újraéledő középkori prépostság ugyan igyekszik jogait érvényesíteni a plébánia felett, de kevés eredménnyel, mert Kollonich Lipót esztergomi érsek 1695-ben Székesfehérvárt a tizedszedési joggal együtt az esztergomi főegyházmegye joghatósága alá vonja és a jezsuitákat megerősíti a plébánia vezetésében.²

A jezsuiták feloszlatásukig, 1773-ig vezetik a plébániát. A század közepén épült új templo-

mukat és gimnáziumukat 1776-ban a pálosok, majd ezek feloszlása után 1813-ban a ciszterciek kapják meg.

Mária Terézia 1777-ben alapítja meg a székesfehérvári egyházmegyét. A Szent István-templom lesz továbbra is a város plébániatemploma, de egyúttal az új püspökség és káptalan székesegyháza is. A királynő a tizedszedési jogot az esztergomi főegyházmegyétől átadja az új székesfehérvári káptalannak. Mivel 1778-ban a külvárosi Szent Sebestyén-templomban a felsővárosi plébániát alapítják meg, a székesegyházban ettől kezdve a belvárosi plébánia működik. Mindkét plébániának és a hozzájuk tartozó iskoláknak a szabad királyi város a patrónusa.

A városi tanács a 18. század elején hozza létre a városi zenészek együttesét. Tagjai részben kizárólag hangszeres zenészek, részben a német és magyar iskola iskolamesterei és segédtanítói, akik tanítói fizetésük mellett természetesen mint városi zenészek többletfizetésben részesülnek. Maga az együttes vezetője, a regens chori a 19. században is rendszerint a német iskolamester, majd 1837-től 1886-ig Janny József a belvárosi leányiskola tanítója. A regens chori általában az orgonista is, de más hangszeresre is van példa. Igazában csak egyetlen regens choriról tudjuk, hogy hivatalosan tanítói munkát nem végzett s nem is volt orgonista, a kiváló muzsik és egyúttal zeneszerző, Hanner Makár 1816-tól 1827-ig. A 19. század végén Emmerth Henrik és Lányi Ernő nem voltak ugyan tanítók, de ének- és zenetanárként működtek a városban.

Az együttes működésének kezdetétől végig a 19. században is a fizetett tagokon kívül ún. dilettáns, önkéntes énekes és hangszeres tagjai voltak, akiknek szintén járt a tiszteletbeli városi zenézi cím. Voltak közülük jó néhányan, akik a későbbi kinevezés, fizetett státus reményében vettek részt rendszeresen a kórus és a zenekar munkájában. Ám – főleg a 19. században – jócskán ismerünk értékes amatőr muzikusokat és énekeseket, akik erre nem tartottak igényt. A hosszú sorból csak a Rader-család tagjaira Alajosra, Antalra és Sándorra utalunk, akik ifjú koruktól évtizedeken át különböző hangszereken játszottak rendszeresen és díjazás nélkül.

Az együttes karnagyát és tagjait a városi tanács nevezi ki, panaszaikkal, kéréseikkel is a tanácshoz fordulnak. Városi jegyzőkönyvi bejegyzések szerint a tanács gondját viseli zenészeinek. A jezsuita korszakban egy esetről tudunk 1740-ben, amikor a regens chori kinevezése késvén a jezsuita városplébános az általa már előzőleg is karnagyságra javasolt városi zenészt, Hoffer Pált beiktatja a kórus vezetőjének. Ám a városi tanács nem fogadja el az önkényes intézkedését!

A városi tanács és az együttes szoros jogi kapcsolata a káptalani korszakban is folytatódik. A zenészek ekkor is a tanácshoz nyújtják be felvételi kérelmüket. A káptalan és a püspök csak javaslatot tehet a zenészek ügyében. A tanács természetesen figyelembe veszi mindezt, de maga dönt a muzsikok személyi és anyagi ügyeiben is. A káptalan is hozzájárul a zenészek eltartásához, de lényegében a városi tanács tartja el őket. Nézeteltérések ugyan adódnak e kérdésben, de a 19. század folyamán több alkalommal is újra megerősítik a hagyományos jogi összetartozást. Jellemző esetként utalunk König Mór kanonok hagyatékára, amelyből tetemes összeget a káptalani zenészek eltartására szán a 19. század második felében. Az alapítványt a város kezeli és évi kamatjaiból kiegészíti zenészeinek fizetését. A káptalan és a városi tanács szoros kapcsolatának hátterét abban is látjuk, hogy a Mária Teréziától megkapott tizedszedési jogot a káptalan a városnak adja bérbe. E szerződésüket a 19. században is megerősítik. Ennek viszonzásául vállalja a városi tanács a zenei együttes fenntartását a székesegyházban és a plébánián s járul hozzá bővebb mértékben a templom fenntartásához is, mint az a szabad királyi városokban ez idő tájt a patronátusi kötelezettség alapján szokásos. Más szabad királyi városokban, mint Pozsonyban a társaskáptalan dómjában, Nagyszombatban,

ahol a 19. század elejéig működik az esztergomi érsekség és Kassán, ahol 1804-ben alapítják a püspökséget a városi toronyzenészek csak közreműködnek a székesegyház zenekarában, Győrött és Pécsen pedig a dóm együttesét kizárólag a káptalan és a püspök tartja fenn a szabad királyi városi korszakban is.

A jezsuita korszakban a városi zenészek együttesét a 18. század elejétől – a jezsuita naplók tanúsága szerint – minden vasárnap és ünnepnapon a plébánián és a jezsuitáknál muzsikál, de egy-egy ünnepen a ferenceseknél és a karmelitáknál is. Az utóbbiaknál valamint a jezsuiták gimnáziuma osztályainak és kongregációinak saját ünnepein, körmenetein külön díjazásban ill. megvendégelésben részesülnek. A szereplések időpontjait egyeztetik, hogy a zenészek pontosan megérkezhesenek. A város fogadalmi ünnepein, körmenetein (mint pl. Szent Sebestyén ünnepén) és zarándoklatain a városi zenészek hivatalból vesznek részt. A káptalani korszakban viszont a pálosoknál, majd a cisztercieknél díjazás mellett csak egy-egy nagyobb ünnepen szerepelnek. Ettől kezdve azonban a felsővárosi plébánia lesz rendszeres zenélésük újabb helye. Éppen a nagyobb távolság miatt zökkenők akadnak ezzel kapcsolatban, de a városi tanács a mulasztások ellenére is ragaszkodik az együttes kötelezettségéhez.

Már a 18. századból is maradtak feljegyzések, de a 19. században a papnöveldé naplói és a sajtó is megőrzött sok részletes leírást az együttes rendkívüli egyházi szerepléseiről: oratóriumok, hangversenyek előadásáról különösen Hanner Makár és Janny József karnagyok évtizedeiben. A nagyobb művek előadása alkalmával a zenekart a katonazenekar tagjaival megfelelő honorárium fejében kiegészítették.

Ami pedig a szabad királyi város zenészeinek hagyományos privilégiumát illeti a szórakoztató zene területén, ez Székesfehérvárott is szigorúan érvényes! Már 1718-ban olvassuk a városi jegyzőkönyvben az erre vonatkozó határozott rendelkezést, amelyet újabb és újabb változatban szinte évtizedenként megújít a városi tanács. Pontosán meghatározzák, hogyan osszák fel az együttes tagjai között a szereplésekért kapott összegeket, milyen összeállításban vállalhatnak egyszerre több szereplést is. Legtöbbet természetesen a magánzenészek működésének korlátozásával és azok panaszaival foglalkoznak. Mint másutt, itt is megvédte a városi tanács saját zenészeinek előjogait. Az 1820-as évektől azonban már csak elvéve találunk e témáról iratokat és bejegyzéseket: a városi zenészek nem ragaszkodnak már e mellékkeresetükhöz. A mind nagyobb számban itt élő cigányzenészeknek átengedik a szórakoztató zenélést, akik között a század közepétől Európát bejáró együttesekről is gyakran olvasunk. A városi zenészek a rendszeresen működő színház zenekarában vállalnak részt, Hanner Makár karnagya is a színháznak. E területen nehézségek is akadnak. Lányi Ernő karnagy pl. 1891-ben keserűen védekezik a szilveszteri litánián való – az együttes szokott színvonalához méltatlan – szereplésük miatt: a színháznak rendkívüli előadása miatt maradtak el zenészei ill. késtek el alaposan. A színházi közreműködésen kívül a 19. században már rendszeres a hangversenyélet, az együttes tagjai szóló és kamaragyüttesként közreműködnek. Csak Purebl Ferenc, Liedl Lipót, Bernreiter Lipót és Greisinger Iván értékes hegedűsök gyakori hangversenyeire utalunk ezúttal, akiknek neve ma is ismert.

A másik terület, amely elvonja figyelmüket a városi zenészeknek a szórakoztató zenétől, a megszorított iskolákban ének- és zenetanárként dolgoznak, azok ének- és zenekarát vezetik, sőt az iskolákban hangszeres zeneiskolát is tartanak fenn és a század hatvanas éveitől divatosá vált dalárdák élén állanak. Mindezek az alkalmak természetesen a város zeneéletének gazdagodását, új színeit jelentik, de egyúttal a szabad király város zenei struktúrájának értékét is.

A struktúra változásának első jeleit 1890-ben észleljük: a széles látókörű új karnagy, Lányi Ernő vezeti tovább az eddigi együttest és repertoárját is megtartja. Ám ettől függetlenül és e mellett új kórust szervez, a Cecilia-egyletet, amelynek tagjai mintegy 60-an fizettség nélkül az

Európában már elterjedett ceciliánus stílusban a cappella és orgonakíséretes reneszánsz és korabeli egyházi műveket tanulnak s egy-egy alkalommal szerepelnek a székesegyházban. A hamarosan népszerű együttesben a város zeneértő tagjai részt vállalnak. Lányi Ernőnek Egerbe való távozása után ez a kórus feloszlik. A városi zenészek új karnagya Kneiffel Ferenc ugyan tovább folytatja a régi együttes irányítását, de hamarosan újabb próbálkozásról halunk: a ceciliánus szellemű fiú énekiskola szervezését kezdik, amilyen ezekben az években a pécsi dómban kezdi korszakalkotó új stílusú működését. Székesfehérvárott a század fordulóján ez még nem valósul meg sikerrel, de elindítja a városi zenészek együttesének fokozatos elhalását s ezzel a régi szabad királyi városi struktúra megszűnését. Ez azonban így is két évszázadig fennállott!

JEGYZETEK

¹Lásd részl. Bárdos Kornél, Szabad királyi városaink és mezővárosaink zeneéletének struktúrája. Zenatudományi dolgozatok 1965, 73-82.; uő: Szabad királyi városaink és mezővárosaink zenei struktúrája és zeneélete a 16-17. században (1541-1686). Doktori értekezés, kézirat 1986.; uő: Városi zeneélet c. fejr. in: Magyarország zene-története 2. k. Budapest 1990.

²Lásd továbbiakban is részl. Bárdos Kornél, Székesfehérvár zenéje 1688-1892. Kézirat, kiadás alatt.